

TÓTH DÉNES

PUBLIKÁLNI A PUBLIKUMNAK

Mi sem egyszerűbb... Hiszen a színikritikus arról ír, amit szeret. Ráadásul azokról ír, akiket szeretnek azok, akiknek ír. Mi sem örömtelibb...

A kritikus közönsége

Valóban, a színikritikus – a hírlapírók többségével szemben, más szakújságíróval egyetemben – egy jól körülhatárolható „célközönséghez” szól, s ez megkönnyíti a dolgát. Írás közben csupán maga elé kell képzelnie a teátrum publikumát – ők lesznek az olvasói. És azok, akik már vagy még nem járnak színházba, de érdeklí őket ez a világ. Könnyű megszólítani őket, mert egy nyelven beszélünk velük.

Vagy mégsem?

A zsöllyékben egymás mellett ül a művelt (olvasott és tájékozott) értelmiségi és a magát műértőnek képzelő sznob, a bennfentes színházi ember és a teátrum holdudvarában tündöklő kékharisnya, a színházba járást az urbanus létforma természetes velejárójának tekintő kispolgár és a parvenü nyárspolgár.

Egészen speciális összetételű a bemutatók közönsége: a ciklikus hatalomváltásokkal párhuzamosan változó notabilitások és a sleppjük társadalmi eseményként, a ciklikus igazgatóváltásokkal együtt változó színházi brancs tagjai pedig a társulat önünnepléséül fogják föl a premiereket.

Megint más egy nagy gimnázium teltházas publikuma vagy a nyugdíjas-bérlet törzsközönsége, nem beszélve az operett-előadások búfelejtésre összesereglett sokaságáról illetve a stúdiószínházi kuriózumokra vágyó vájt fülűek (és kukkolók) titkos társaságáról.

Látnivaló: nincs átlagos néző – mint ahogy átlagolvasó sincs. Nekik kell írunk, bizony, mindannyiuknak. Színházi nyelven, de magyarul. Úgy, hogy értse – s jól értse! – mind. Vállalva annak ódiáját, hogy – természetesen – nem tetszhet mindenkinek, amit (vagy ahogyan) írunk. Önmagunk megerősítésére ideidézhetjük Berzeviczy Gergely aforizmáját: „Tudom, hogy nem fogok tetszeni minden olvasónak, de nekem sem tetszik minden olvasó.”

Tetszik, nem tetszik, ismétlem: nekik írunk mégis. Nem önmagunknak és nem a környezetünknek, nem a szakmá(nk)nak és nem az újságok szerkesztőinek, de – a szaklapokat kivéve – nem is a színházaknak vagy a színészeknek. Ha a drámát nem játsszák: tetszhalott a mű.

Ha az előadást nem nézik: élőhalott a teátrum. Néző nélkül nincs színház. Érdeklődő olvasó nélkül pedig a színikritikának sincs semmi értelme, az csupán döglött dolgozat.

A közönség kritikája

Szerencsére nem a levegőbe írunk, a palackposta esetlegességével. Kevés rovatnak van olyan biztos olvasótábora, mint éppen a színházinak. Visszajelzésre azért ne nagyon számítsunk. Magam évente átlagosan egy tucat kritikát írok, s maximum két levelet kapok. Szinte kizárólag olyankor, ha bíráló hangnemű a beszámoló.

Néhány megállapítás az olvasói levelekből. „Hál’ Istennek én egy más Fidelio-előadást láttam.” „Én is a Bartók-zenét tartom értékesebbnek, de ha valaki a történetet

meséli el táncban, azért még nem kell lehúzni.” „Önök valamiféle beteges rosszindulatból, nagyképű önteltségből mindent sárba tipornak.” „Inkább a pozitívumokat kellene kiemelni, ha másért nem, hát azért, mert sokan talán a bíráló kritikák miatt nem járnak színházba.”

Örülök az ilyen olvasói leveleknek, mert a színház szeretetéről árulkodnak. Mégsem tehetek a kedvükre. Pedig semmi élvezetet nem találok egy előadás „lehúzásában”. Három okból. Egyrészt az ilyen írás feltételezi, hogy pocsek előadást láttam, s az – mint magánembert – egyre jobban megvisel. Másrészt nem sok kedvem van ahhoz, hogy – munkaköri kötelességből – írás közben újra fölidézzem magamban a látottakat. Harmadrészt: egyáltalán nem szerez örömet mások munkájának a „becsmérlése”.

Ha megtehetném, követném hajdani tanárom, a nagyra becsült művészettörténész, Miklós Pál irányadó tanácsát: „A művészet esetében írni csak a jó, a szép dolgokról érdemes. A rossz dolgokról viszont hallgatni kell, mert minél többet beszélünk róluk, annál jobban meggyökereztetjük azokat.” A habitusomhoz közel állna ez a mentalitás...

De mert ezt – éppen a nézők-olvasók miatt – nem teheti meg a gyakorló kritikus, más eszmék mentén kell munkálkodnia. A legnagyobbak (például Lessing vagy Valéry) elsősorban tolmácsolói, s nem bírái voltak a művészetnek. Nyomukban fogalmazhatta meg frappánsan Földes Anna: „A kritikus nem ítél – megítél”. Lebegjen a szemünk előtt a latin intelem: „Lauda parce, sed vitupera parcius” (Óvatosan dicsérj, de még óvatosabban korholj bárkit is).

A kritika értelme

A következő eszme-futtatást egy nyájas újságba író közölte a leleményes Kritikus(s) címmel. „Semmi pénzért nem lennék kritikus. Ha ugyanis ehhez az kell, hogy folytonosan becsméreljek másokat, biztosan nem mernék a tükörbe nézni... Még szerencse, hogy a helyi közönség okos és nem lehet holmi »kritikákkal« becsapni.”

Brecht akképpen vélekedett, hogy a nézőket nem lehet leváltani. Ha pedig ráadásul okosak a nézők, mi szükség van a kritikákra? Alább megkísérlem, hogy minderről a kritikusnál feltétlenül bölcsőbb, mértékadó személyiségek megállapításait ütköztessem egy fiktív disputa keretében.

Először Hauser Arnold teszi le a garast: „A kritikus, mint a művek tolmácsa, annak köszönheti létjogosultságát, hogy az emberek nagy többsége idegenkedik a kiemelkedő műalkotásoktól, melyek majdnem mindig magyarázatra és értelmezésre szorulnak.”

„A zsurnalizmus fosztotta meg a közönséget attól a képességtől, hogy egy esemény – vagy legalább egy műalkotás – benyomását közvetlenül, naivan fogadják be” – replikázik Richard Wagner.

Oscar Wilde megvédi a szenzibilis kritikusokat: „A ‘művész’ az, aki kritikusként a szépség számtalan jelentését feltalálja.”

Ingmar Bergman tromfja: „A motívumok keresése a kritika irodalmi formája. Belehelyezik a látottakat valamilyen kontextusba, következtetéseket vonnak le, s a rejtvényt sikerül végül olyan pompásan megfejtetniük, hogy a nézőnek nem is lehet semmilyen hozzáfűzni valója.”

„A kritikus gyakorlat feltétele a tudásvágy: kifürkészni elragadtatásunk okait, s tudássá fordítani” – hiszi szentül Charles Baudelaire.

Salvador Dali hű önmagához: „Nem csodálom, hogy nem értik a képeimet: hiszen magam sem értem őket.”

Max Liebermann ríposztja: „A kép jobban hasonlít önre, mint ön saját magára.”

„Aki mindent ért, talán semmit sem ért” – tartja Mándy Iván.

G. B. Shaw szellemesen reagál: „Én jobban értem önt, mint ön magamagát.”

„Hát kell érteni egy késhegynyi sót?” – csodálkozik Palasovszky Ödön.

„A kritika mintegy a művön végzett kísérlet” – magyarázza Walter Benjamin.

Végül térjünk vissza a mába, térjünk haza. „Beszól” a debreceni író-esztéta, Bálint Péter is: „Téveszme, hogy bármi megváltozik, ha megfejttem valaminek a természetét, s azt mások tudomására hozom.”

A kritika hatása

Persze, hogy nem lehetnek illúzióink. Sorra közölhetjük bár pályafutásunk legkitűnőbbnek gondolt kritikáit, megváltozni semmi sem fog. Sem a színház, sem a közönség.

Talán elérhetjük, hogy néhány általunk észrevételezett apró-cseprő hibát korrigálnak az előadásban, netán a katasztrófálisra sikeredett produkció egy-egy (általában vendég) közreműködőjét nem bízzák meg máskor hasonló feladattal. Nagyobb befolyással nem lehetünk a színház belső folyamataira, de ezt nem is kívánhatjuk, mert írásainkban – újra megismétlem – nem a teátrumnak üzengetünk.

Az újságkritikák, a napi- és hetilapokban közzétett recenzióink, azok, amelyek túl lépnek az ismertetés kötelmén (de nem vállalkozhatnak a szakszerű műkritika mindenre kiterjedő, alapos elemzésére) a közönség informálására és orientálására szolgálnak. Rábeszéli az olvasót az előadás megtekintésére, vagy éppen lebeszéli a publikumot a színházlátogatásról.

Mégis botor dolog volna azt képzelnünk, hogy hallgatnak ránk. Néhány olvasónkban – hosszú évek során tapasztalt véleményazonosságot feltételezve – kialakulhat irántunk némi bizalom: hisznek nekünk, s esetleg a beszámolónk alapján döntenek. Ám legalább ennyien akadnak, akik – csak azért is dacolva a kritikus vélekedésével – éppen fordítva határoznak. Fogadjuk el: a színházak látogatottságára igen csekély hatása van a kritikának.

Maradjunk a kaptafánál: „A kritikus a közvetítés szakmai hordozója szerző és közönség között.” Esetünkben a színházi alkotók és a publikum közt. Hauser Arnold *A művészet szociológiája* című alapvetésében leszögezi: „A műkritika lényegileg leíró természetű; rámutat a mű manifeszt vagy látens vonásaira, utal a mű (új) értelmére, melyhez az utat a befogadónak kell meglelnie.”

A kritikusok céhe

A pálya elején jobban hasonlítottunk egymásra. Mintha kisdedeknek írnánk: mindent, amit tudunk (vagy amit összeollóztunk) belezsúfoljuk a cikkünk bevezetőjébe, aztán mindezt megmagyarázzuk, hogy biztosan értsék a népek.

Később erről leszokunk, mert a sivár lelkületű szerkesztők kegyetlenül kihúzzák az első flekkünket. Folytatjuk azzal, hogy vagy az egekig magasztaljuk, vagy a sárba tiporjuk az előadást, illetve az abban szereplők némelyikét. Aztán, ahogyan egyre több produkcióval van alkalmunk találkozhatni, egyre ritkábban esünk túlzásokba.

Akadnak azonban, akik megmaradnak a szimpla kritizálásnál, s figyelmen kívül hagyják a recenzió leíró szerepét. Ez primitívebb szinten úgy nyilvánul meg, hogy a színházról írogató „teccik-nem teccik” alapon osztogatja minősítő jelzőit; tájékozottabb fokon pedig „én azt gondolom – nekem az a véleményem” felütéssel sorolja elő a regnáló kánon kóruszövegeit, az épp’ trendi színházi divatszólamokat. Ezek az írások aztán megint erősen hasonlítanak egymásra, de nehéz kihámozni belőlük, vajon milyen lehetett az előadások aurája.

Kétségtelen, hogy színházkritika speciális publicisztika, azaz én-központú, szubjektív műfaj. Nem lehet tehát elvitatni művelőitől a véleménynyilvánítás szabadságát. Azt, hogy a saját személyiségükön átszűrve adják közre a látottakat és gondolataikat. Ám az olvasó az előadásokra kíváncsi, nem a becsúgytól fűtött recenziésekre.

A másik végletet az akadémikusan analizáló, objektivitásra törekvő szerzők képviselik. Belőlük hiányzik az empátia, végtelenül tárgyilagosan dokumentálják az előadást (az egyébiránt eleven organizmust). Nincs véleményük, csak megállapításaik vannak. Voltaképpen nem is szeretik a színházat – szívesebben olvasnak róla. Csontszáraz dolgozataikban „metadramatikus és metateátrális” horizonton barangolnak. Értekezéseikkel – szerencsére – nem találkozik a publikum, ugyanis jószerivel a szakfolyóiratok hasábjain, egymásnak írnak.

A kritikus magányossága

Előttünk a fenyegetően üres, fehér papírlap, mögöttünk egy színes színházi este. Kezdődhet a küzdelem: az előadás ezer összetevőjét, ezer szempontot figyelembe véve, ezer szóba foglalni. Szinte kilátástalan vállalkozás: megtalálni, és megfelelő sorrendbe rakni azt az éppen legfontosabb és legpontosabb ezer szót.

Mégis, újra és újra nekiveselkedünk. Abban bízva, hogy – mert az írás fegyelmezett gondolkodásra sarkall – amit alaposan végiggondolunk, azt előbb-utóbb világosan ki is tudjuk fejezni. Hogy a hosszú órákon át tartó kommunikációs küzdelem során megfejtethetjük az alkotók tudatos törekvéseit, s feltárhatjuk az előadás rejtett dimenzióit. S mindeközben megérthetünk valamit a világból, amit aztán – az immár teleírt papírlapokon át – megoszthatunk a publikummal.

Úgy, hogy másnap nyugodtan nézhessünk a tükörbe. De vigyázzunk! A színház muzsikája még ott zsong a fejünkben, s ha épp’ borotválkozás közben jut eszünkbe az 1001. szó, megvágthatjuk magunkat.

Varga József: *Mea culpa*